

Elke winter vinden miljoenen trekvogels in Afrika een goed heenkomen, maar hoe lang nog? Mangrovebossen worden gekapt,loedvlakten verdrogen en de rijstvelden, een geliefd toevluchtsoord voor vogels, verdwijnen of raken vergiftigd.

Marion de Boo

Hoe lang kunnen “onze” vogels nog in West-Afrika terecht?

Terwijl u kleumend in uw natte winterjas de striemende regen trotseert, hebben de trekvogels het beter bekeken. Zij koesteren zich aan zuidelijke stranden, poedelen door Westafrikaanse mangrovebossen of scharrelen in de rijstveldjes rond. Miljoenen palearctische trekvogels ondernemen in het najaar de tocht naar het verre zuiden om pas bij een aangenaam lentezonnetje in onze streken terug te keren. Het klinkt idyllisch, maar dat valt tegen. Wetlands horen tot de meest bedreigde ecosystemen op aarde en West-Afrika vormt daarop geen uitzondering. Onderzoekers van het DLO-instituut voor Bos- en Natuurbeheer in Wageningen hebben de bedreigingen in kaart gebracht. Ze beschrijven het kappen van de uitgestrekte mangrovebossen langs de Westafrikaanse kust voor landbouw en houtskoolwinning, het verdwijnen van de grote loedvlakten in de Sahel door aanleg van stuwdammen en irrigatiewerken en niet te vergeten, de teloorgang van de traditionele rijstbouw waar vele steltlopers en andere vogels hun kostje plachten te zoeken. Als de doortrek- en overwinteringsgebieden voor de trekvogels verloren gaan, zo luidt de waarschuwing, dan hebben ook de Nederlandse vogelbeschermers straks het nakijken.

Het gaat om te beginnen om de getijdengebieden en mangrovebossen langs vrijwel de hele Afrikaanse westkust. Het bekendst is de Mauretaanse Banc d'Arguin, ook wel de Afrikaanse waddenzee genoemd. Ook trekken veel vogels naar de loedvlakten van de grote rivieren in de Sahel en naar het Tsjaadmeer. Uit Oost-Europa vindt massale trek - niet via Nederland - plaats naar het Suddmeer in Zuid-Soedan. Al deze pleisterplaatsen worden bedreigd. De mangrovebossen in West-Afrika, ongeveer 1,7 miljoen hectare, staan meer onder druk dan enig ander ecosysteem op aarde. Door kap verdwijnt jaarlijks vier procent, waarmee dit type tweemaal zo snel verdwijnt als het tropisch regenwoud.

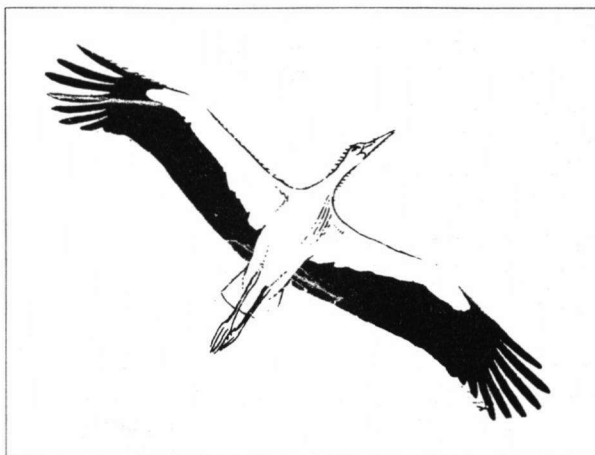
REIGERACHTIGEN

In het mangrove-woud huizen alle mogelijke soorten reigerachtigen, ooievaars en ibissen, in de modderachtige kustvlakten wroeten steltlopers zoals rosse grutto en regenwulp. In de slikkigste, zachtste modder swingt de kluit

zijn opgekrulde snavel heen en weer, terwijl op de drogere delen oever- en strandlopertjes hun korte snaveltjes in de bodem prikken.

Ontginning voor de landbouw heeft hier geen hoge vlucht genomen, de bodem blijkt daarvoor ongeschikt. De mangrovebossen groeien op de beruchte katekleigronden. Zolang die permanent onder water staan is er niets aan de hand, maar als de grond door drainage wordt drooggelegd komt er zuurstof in de bodem. Daar kunnen katekleigronden niet tegen en ze verzuren in hoog tempo.

Inmiddels is ongeveer 10 procent van de Westafrikaanse mangrovebossen gekapt. Na enkele jaren landbouw is de grond vaak zo zuur geworden, dat er niets meer wil groeien. Alleen

Ooievaar

door met veel schoon water door te spoelen zijn kattenkleigronden te herstellen, maar dat zoete water is in deze kuststreken niet voorhanden.

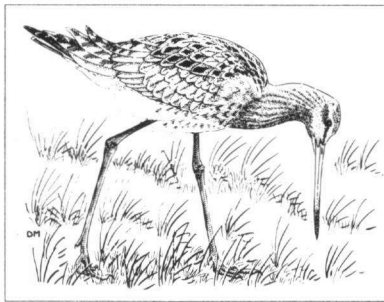
Toch gaat de kap van mangrovebos nog steeds door, vooral om houtskool te winnen, bij gebrek aan brandhout een gewild produkt. Grote gebieden met voormalig mangrovebos in Senegal, Guinée Bissau en Sierra Leone zijn door overexploitatie verwoest en herschapen in een troosteloze woestenij - ook voor vogels een bedreigende ontwikkeling.

De vloedvlakten van de grote rivieren staan eveneens onder druk. In alle grote Westafrikaanse rivieren zijn stuwdammen gepland. Daardoor zal een eind komen aan de onafzienbare watervlakten tijdens de jaarlijkse overstromingen, waar eenden en steltlopers massaal overwinteren. Het rivierwater zal worden opgeslagen in enorme reservoirs waarin de steltlopers onmogelijk kunnen pootjebaden, terwijl benedenstrooms het land zal verzilten. De visstand - voedselbron van pelikanen en aalscholvers - zal instorten. En ook de traditionele rijstbouw, een luilekkerland voor 'onze' grutto's, kemphanen, zomertalingen, oever- en strandlopers, is gedoemd te verdwijnen.

GRUTTO

Universeel populair is de grutto niet. Op waarschuwingsposters van de Wereldlandbouworganisatie FAO staat deze grage rijsteter afgebeeld zoals bij ons de muskusrat. Toch bestaat een flink deel van zijn menu uit op de grond gevallen rijstkorrels, die los in de aar zitten en bij de oogst verloren gaan. Oogstverliezen tot 30 procent zijn normaal.

Biologen vermoeden dat de grutto op trek allerlei fysiologi-

Grutto

sche aanpassingen ondergaat. In zijn vegetarische periode zou hij zich zelfs een grotere darm-lengte aanmeten. Ook de kemp-haan overwintert in Afrika als vegetariër. Pas in de Hollandse lente schakelen deze soorten over op een dierlijk, eiwitrijk menu om in korte tijd een stuk of vier grote eieren te kunnen produceren.

In West-Afrika zocht de grutto oorspronkelijk niet de rijstveldjes, maar de grote vloedvlakten op. Verrassend genoeg vindt men de belangrijkste wetlands van Afrika niet in lommerrijke streken, maar in de Sahel, de droge savannengordel die de zuidelijke Sahara afsluit. Hier stromen grote rivieren, zoals de Niger en de Senegalrivier. De Afrikaanse regentijd valt in juli en augustus. Al dat water wordt met een vertraging van enkele maanden over een afstand van duizenden kilometers naar het veel drogere noorden afgevoerd. In korte tijd moeten de rivieren dus een enorme hoeveelheid water afvoeren door een heel vlak gebied.

In het najaar overstromen dan de grote vloedvlakten in de Sahel. In de Nigerdelta staat elk jaar in oktober en november zo'n dertigduizend vierkante kilometer blank.

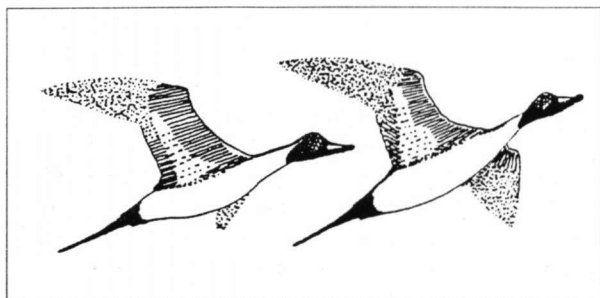
CYCLUS

De natuur is op de jaarlijkse overstromingen afgestemd. Er is

sprake van een jaarcyclus van explosieve produktie, gevolgd door massaal afsterven. De droge tijd levert een enorme hoeveelheid dode biomassa op, voornamelijk afgestorven eenjarige grassen. Voorzover de vegetatie door het vee is opgegeten, ligt de vlakte vol met koeiepoep, die maandenlang blijft liggen omdat micro-organismen er in de droge hitte geen raad mee weten. Pas als het land overstroomt, komt er vaart in de voedingsstoffenkringloop. Micro-organismen ontwaken uit hun dorre ruststadia, worden actief en brengen massa's voedingsstoffen in omloop. In het water komt een rijke algengroei op gang. Er verschijnen kleine beestjes, de vissen gaan paaïen en planten zich voort. Zodra er jonge visjes zijn, verschijnen de eerste kleine reigersoorten. In de loop van het najaar komen er grotere vissen, die door grotere vogels worden gegeten. Halverwege het seizoen verschijnen de aalscholvers, die nog grotere vissen lusten, en tenslotte ziet men de pelikanen joekels van vissen verschalken. Ook antilopen en ander wild trekken in de regentijd naar de rivier om er te grazen.

In februari is het afgelopen. De vloedvlakte valt droog, vogels en wild verspreiden zich over een uitgestrekt gebied. Zo heeft Afrika zijn eigen seizoenstrekvogels, al leggen die dan minder spectaculaire afstanden af dan de tienduizend kilometer van Siberië naar Afrika.

De palearctische trekvogels passen perfect in de dynamiek van het systeem. Gigantische aantallen grutto's, zo'n drie miljoen kemphaantjes, massa's pijlstaarten, slobenden, zomertalingen enzovoort zakken uit het noorden af en verschijnen precies in de Sahel als de zaak

Pijlstaart

daar in het najaar blank staat. Als het water zakt vinden ze in de natte modder volop voedsel en eten zich dik en rond. Eind januari, als de droge tijd nadert, gaan ze weer op de wieken. Na enkele tussenstops in landen als Marokko en Portugal zijn ze dan juist op tijd terug om in de Nederlandse lente op te fleuren.

VISSTAND

Het systeem is echter gevoelig. Als je één grote dam in de bovenloop legt, gaat het hele systeem kapot. De overstromingen blijven uit, de vis komt niet meer in de vloedvlakten binnen. Als men de rivier reguleert, vindt niet langer de jaarlijkse explosieve recycling van voedingsstoffen plaats. In plaats daarvan worden er veel meer nutriënten permanent opgeslagen in overjarige vegetatie, waaronder grassen en riet langs de oevers. Dat leidt tot een forse daling van de visstand, zodat er ook voor de visetende vogels veel minder te halen valt. De vissen planten zich namelijk maar eens per jaar voort, juist als het water door de rottende biomassa voedselrijk wordt.

De aanleg van het Diamastuwmeer in de Senegalrivier, waarmee zo'n 30 jaar geleden werd begonnen, had rampzalige gevolgen. Het riviersysteem is kapot gemaakt. De visstand is nog maar een vijfde van wat hij vroeger was, ziekten als malaria en bilharzia grijpen om zich heen. Een extra complicatie vormt het feit dat deze vloedvlakte aan zee

op. In droge Saheljaren kon hij zo'n 200 kilometer landinwaarts komen, een fors probleem voor de bevolking, die zoet drink- en sproeiwater nodig heeft. Daarom is al in de jaren vijftig, nog in de Franse koloniale tijd, een plan gemaakt om met van de Wereldbank geleend geld verschillende grote dammen in de Senegalrivier aan te leggen. Aan de bouw is tientallen jaren gewerkt. In de monding houdt de Diamadam, die in 1986 gesloten werd, de zouttong nu tegen. In de bovenloop moet de Manatidam (1991) overstromingen tegenhouden en de rivierloop reguleren. Dit had de graanschuur van Afrika moeten worden, dankzij tienduizenden hectares geïrrigeerde rijstbouw. In werkelijkheid is het eens zo vruchtbare landschap van de vloedvlakten, die nu al in dertig jaar niet meer overstroomd zijn, herschapen in een troosteloze negorij van halfwoestijn en zoutvlakten, met hier en daar wat restanten van boompjes. Trekvogels hebben hier niets meer te zoeken.

Bij de dammenbouw moest de complete rivieroever worden bekaaid. Visserij en veehouderij zijn verloren gegaan, maar ook van de geïrrigeerde landbouw is niets terecht gekomen, omdat de bodem vol zout blijkt te zitten. Ook de beoogde stroomleveranties van de Manatidam aan geheel Mali zijn mislukt, omdat de aanvoerlijnen veel te lang

grenst, omdat de Senegalrivier, anders dan de Niger, in zee uitmondt. Als het maandenlang niet regent, terwijl er in de hitte veel water verdampt, dringt de zee

zijn. Verder was voorgespiegeld dat Mali dankzij het reguleren van de rivier een zeevarende natie zou worden en daartoe zijn grote sluizen gebouwd, maar niemand heeft nog een schip gezien.

Ook voorziet men ingrijpende gevolgen van de GATT, die de wereldhandel met zo'n twee procent per jaar beoogt te stimuleren. De gemiddelde rijsttoegst in de wereld is gestegen van 1,3 naar 3,3 ton per hectare. Een land als Japan zit al lang boven de zes ton. In Afrika echter is de rijsttoegst al die jaren op 1,7 ton per hectare blijven steken. Dit continent neemt nog maar twee procent van de wereldrijstproductie voor zijn rekening en moet fors importeren. Thaise rijst is inmiddels in Senegal een stuk goedkoper dan Senegalese rijst. Voor de Westafrikaanse boeren loont het daarom de moeite niet meer om hun land te onderhouden. Ze kunnen niet meer concurreren met de goedkopere importrijst en verlaten hun rijstvelden. Als diverse stammen hun land verlaten, leidt dat tot grote sociale onrust, spanningen en stammentwisten. Maar ook de trekvogels worden de dupe. In de traditionele, arbeidsintensieve rijstbouw met zijn kleine dammetjes, staat het land een deel van het jaar blank en een deel van de tijd droog. Het lijkt op het natuurlijke vloedvlaktesysteem, waar de vogels ruimschoots van profiteren. Zolang men weinig bestrijdingsmiddelen gebruikt en diverse rijststrassen door elkaar verbouwt, krioelt het hier van de ongewervelde kleine beestjes en vinden vogels als grutto en kempaan er ruimschoots voedsel.

In de moderne, intensieve rijstbouw die gebruik maakt van geïmporteerde hoogproductieve rassen, kunstmest en bestrij-

dingsmiddelen, blijkt de vogelstand zo'n 70 procent lager te zijn dan in onbespoten rijstvelden. Soms worden vogels het slachtoffer van vergiftiging door bestrijdingsmiddelen. Belangrijker is, dat de enorme soortenrijkdom aan ongewervelde beestjes, die hun voedselbron vormen, door de bespuitingen uit de rijstvelden verdwijnt. Bovendien spoelen de kwistig gebruikte bestrijdingsmiddelen op grote schaal naar omringende natuurgebieden. In de Senegal Delta is dat een probleem geworden na het sluiten van de Diamadam eind jaren tachtig.

PRODUKTIE

De afgelopen jaren hebben de meeste Afrikaanse overheden weinig in de landbouw geïnvesteerd. Er is zelfs sprake van 'mineral mining': de bodem raakt uitgeput, doordat de gewassen er meer stikstof en fosfaat aan onttrekken dan met mest en kunstmest wordt aangevoerd. Zo wordt de grond steeds armer en minder produktief. Tegelijkertijd wordt voedselimport steeds goedkoper. Verwacht wordt dat door de GATT-onderhandelingen de zelfvoorzieningsgraad van de armste landen verder zal teruglopen. Het gaat erom de wereldmarktbewegingen in de gaten te houden en in te grijpen waar het echt fout gaat. Een land als Japan kan het zich permitteren om zijn boeren te subsidiëren en zijn eigen bossen prachtig te onderhouden. Maar in de armste, droge Afrikaanse landen zullen lagere wereldmarktprijzen ertoe leiden dat de kwaliteit van het landschap achteruit holt. Straks zijn de arme boeren veroordeeld om, net als in de koloniale tijd, alleen nog 'cash crops' als pindanoten en katoen te verbouwen, terwijl

het dagelijks voedsel moet worden ingevoerd.'

Ook in een land als Portugal, waar veel trekvogels tussenstops maken, dreigt de rijstbouw te verdwijnen door de lage wereldmarktprijzen. De natuurbeschermingsorganisatie 'Birdlife International' onderzoekt mogelijkheden om een deel van de rijstvelden als zogeheten Vanishing Cultural Landscapes met subsidie uit Brussel in stand te houden, zoals het Nederlandse 'vogeltjesland' uit de Relatienota.

In de monding van de Senegal is een van de geflopte rijstprojecten, zo'n 16.000 hectare groot, in 1971 herschapen in een soort Oostvaardersplassen, het Djoudj Nationaal Park, dat een grote vogelrijkdom kent. De sluisen, die oorspronkelijk voor de rijstbouw waren bedoeld, worden nu gebruikt om de waterstand op een voor vogels aantrekkelijk peil te houden. Door eenmaal per jaar water in te laten wordt het oude vloedvlaktesysteem nabootst. Het zit er nu vol eenden en reigerachtigen, pelikanen en andere viseters. Het park trekt 3 tot 5.000 buitenlandse toeristen per jaar maar roept veel agressie op omdat destijds twee dorpen, tezamen zo'n dui-

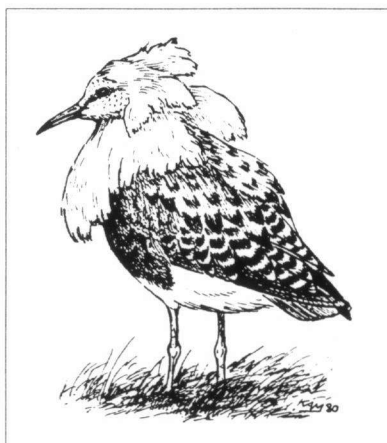
zend inwoners, zonder pardon ontruimd zijn om het park te stichten. Omwonenden zien nu met lede ogen aan hoe de omgeving van het park binnen enkele decennia totaal verwoest is, terwijl het park zelf nog een rijke visstand bezit en er nog gras voor de koeien te vinden is. Mensen stropen er dus flink op los.

NEDERLAND

Niet alleen in het zuiden, maar ook in het noorden komen de trekvogels steeds meer in de knel.

Voor soorten als grutto, kempfaan en tureluur ligt de grootste bedreiging nog altijd in het Nederlandse weiland, waar eieren en kuikens door zware mestmachines worden platgewalst. De gruttostand vergrijsd dan ook zienderogen. Van de veranderingen in het Afrikaanse landschap hebben Nederlandse vogelaars nog geen invloed gezien. Dit even afgezien van de droogte in de Sahel die wel in Europese vogeltellingen weerpiegeld werd. Soorten als grasmus, gekraagde roodstaart, oeverzwaluw en purperreiger hebben duidelijk te lijden gehad. 'In de rest van de vogelstand zit voorlopig nog voldoende rek,' aldus de onderzoekers uit Wageningen. 'Maar naarmate het landschap zowel in het noorden als in het zuiden eenvormiger wordt, krijgen de vogels steeds minder kans om aan risicospreiding te doen. Van de twee miljoen kempfaantjes die vroeger in de Senegaldelta zaten zijn er nu nog maar 25.000 over. Daar zitten sowieso veel minder vogels dan vroeger. Vroeg of laat is ook in de rest van het systeem de rek er uit.'

Dit artikel werd eerder gepubliceerd in NRC-Handelsblad.

Kemphaan Tekening: Karel Mauer